

**EEN KWARTEEUW OVER ARMOEDE EN
SOCIALE UITSLUITING**

Jan Vranken

Waarom heb ik nooit iets over armoede in het 'Tijdschrift voor Sociologie' gepubliceerd, terwijl ik daarvoor toch een kwarteeuw de tijd heb gehad? Eerst was er natuurlijk het decennium actieve deelname als redactielid en hoofdredacteur. Daarna, sinds 1992, kwam het jaarboek 'Armoede en Sociale Uitsluiting'. Wanneer je zo'n onderneming opzet, dan ben je niet alleen verplicht om jaarlijks een concept uit te werken, bijdragen te werven en op hun kwaliteit te beoordelen, maar wordt dat ook het afzetgebied bij uitstek van je schrijfsels.

Gelukkig is er één link tussen tijdschrift en jaarboek - een bespreking van het jaarboek 'Armoede en Sociale Uitsluiting', waarop in hetzelfde nummer al een wederwoord kwam (Vranken, De Boyser et al. 2001). (1) Ik herinner me nog dat over het al dan niet toelaten van zo'n wederwoord in de beginjaren van het Tijdschrift stevig werd gedebatteerd. Ach ja, laten we er maar van uitgaan dat zonder het jaarboek de redactie van het TvS wellicht wél een aantal stukken over armoede in haar (elektronische) brievenbus zou hebben gekregen.

Niet dat ik geen sporen heb nagelaten, maar ze handelen over 'belendende percelen'. Ik verwijs naar drie themanummers waarvan ik mederedacteur was, eentje over 'Zorgen om de verzorgingsstaat' (1984), eentje over 'De Nieuwe Vlamingen' (1990) en eentje over ongelijkheid ('Over hoger en lager, eender en anders') in 1991. De drie thematieken, de laatste al meer dan de andere twee, hebben ongetwijfeld van doen met vormen van ongelijkheid, uitsluiting en de strijd daartegen.

Wat wil ik in dit essay kwijt? Een exemplarisch overzicht van wat er toch over armoede en uitsluiting (en bij uitbreiding over ongelijkheid) in het TvS heeft gestaan - we beginnen en we eindigen daarmee - en een blik op wat zich intussen in de sociologische buitenwereld (in Vlaanderen) afspeelde op die terreinen (2); dat vormt het middendeel. Dat de cesuur in 1992 valt, mag de lezer(es) dus niet verbazen.

WAT VERTELDE HET TVS ONS OVER ARMOEDE EN ONGELIJKHEID?

Ik bots in het eerste nummer al op een essay van Harry Hoefnagels - voor de jongere generaties een vergeten naam, in die tijd (1980) een van de weinige sociologische goeroe's in het Nederlandse taalgebied. Hij problematiseert daarin het gelijkheidsstreven dat indertijd nog vrij dominant was in het sociologische vertoog. Dat in vraag stellen weerhoudt hem er niet van de opkomst van een duale samenleving als een onaanvaardbare ontwikkeling te zien, waaraan alleen door vormen van solidariteit kan worden verholpen (Hoefnagels 1980). Harry Hoefnagels is altijd een adept van Durkheim gebleven; zijn latere belangstelling voor de 'Frankfurter Schule' gebeurde binnen dat raamwerk.

Ook in het tweede nummer komt een met armoede verwant thema aan bod, van de hand van een andere verdwenen 'grote naam' - Herman Deleek. Binnen de context van een doelmatigheidsanalyse van de sociale zekerheid stelt hij een determinantanalyse van bestaansonzekerheid voor - een instrument dat daarna, helaas, uit de onderzoeksalaam van het CSB is verdwenen. Opmerkelijk is de weeklacht waarmee hij zijn stuk besluit. Wanneer we daarin de term 'sociale zekerheid' vervangen door 'armoede', kunnen we die nu al tot de onze maken voor wat deze terugblik aangaat: 'het is inderdaad verwonderlijk en jammer én voor de sociologie én voor de sociale zekerheid (*de armoede*) dat dit onderwerp vanuit de specifieke hoek der sociologische theorie zo weinig effectieve aandacht krijgt' (Deleek 1980).

Alhoewel in het al vermelde themanummer over 'Zorgen om de verzorgingsstaat' een aantal thema's worden aangesneden die aanleunen bij armoede en uitsluiting - en de context vormen voor een goed begrip van die maatschappelijke toestanden - is het wachten tot 1985 op een korte beschouwing over marginaliteit van de hand van C.L. Kruithof (Kruithof 1985) om een meer specifieke bijdrage te ontmoeten. In die 'theoretische kanttekening' onderstreept de auteur dat marginaliteit 'niet beperkt blijft tot bepaalde typen sociale verschijnselen, maar dat zij behoort tot de dynamiek van het sociale leven zelf' en dat het verschijnsel zowel bestaat 'in de aanwezigheid van sociale categorieën als in het ontplooiën van een bijzonder handelen; het is inherent aan het sociaal georganiseerde leven en uit zich in de ideologische ondersteuning daarvan'. Nog kernachtiger: 'dat de maatschappij "marginaliseert" en (...) dat marginaliteit functioneert', dat marginaliteit tegelijk bijdraagt tot de mogelijkheid van het maatschappelijke leven en erdoor wordt veroorzaakt. Opmerkelijk is ook dat C.L. Kruithof marginaliteit en solidariteit aan elkaar koppelt, wat in de recente literatuur ook gebeurt met de verwante begrippen 'uitsluiting' en 'cohesie' (zie bijvoorbeeld Vranken, De Decker et al. 2003). Het begrip biedt met andere woorden een bij uitstek sociologische interpretatie van een fenomeen ('afwijkend gedrag') dat, zeker in die jaren, nog hoofdzakelijk in psychologische en individualiserende termen wordt geanalyseerd. Een bijdrage die niet de sporen heeft nagelaten die ze verdiende.

De Sociologendag 1985 (6 en 7 december) ging over sociale (on)gelijkheid. De keypapers werden gepubliceerd in een bijzonder congresnummer van het TvS (nummer 6 van 1985); ook verscheen er een congresverslag, onder redactie van Dumon in Socio-

logische Studies en Documenten van het S.O.I./Vereniging voor Sociologie (Dumon 1986). Tussen de bijdragen treffen we er twee aan die met armoede te maken hebben. Die van Cantillon (Cantillon 1985) handelt over 'Tweeverdieners, inkomensverdeling en bestaanszekerheid', waarin onder meer wordt gewezen op de groei van het aantal tweeverdienerhuishoudens en de gevolgen die dat heeft op de interpretatie van bestaansonzekerheidscijfers. Dit laatste verklaart dan de bijzondere aandacht voor het bestaan van een specifiek bestaansonzekerheidsprobleem bij eenoudergezinnen met kinderen.

Van de hand van P. Janssens (ja, hemzelf) en L. Schulpen is een stuk dat nog directer over de materie gaat. In 'het sociaal levensminimum, een vergelijking van twee methodes' (Janssens & Schulpen 1985) situeren zij de typische benaderingswijze van het CSB voor het vaststellen van de armoedegrens methodologisch. De methode waarmee het CSB faam verwierf was die van het vaststellen van bestaansonzekerheidsgrenzen op basis van een combinatie van objectieve en subjectieve definities. Die benadering werd ondertussen verlaten, onder meer door de dominantie van de 'Europese' armoedegrenzen in termen van een bepaald percentage (meestal 50% of 60%) van het Nationaal Inkomen per hoofd - een niet altijd positief gevolg van de Europese standaardisering. Natuurlijk leverde de interpretatie van die gegevens moeilijkheden op (zie onder andere Vranken 1987), maar vormt dat soort van uitdagingen nu net niet datgene wat (sociologisch) onderzoek zo fascinerend maakt?

In 1991 volgt dan een omvangrijk themanummer (380 p.) over ongelijkheid (3), ook met stukken over armoede. Wat de sociologische behandeling van het thema van de ongelijkheid betreft doen de samenstellers van dit themanummer - terecht of ten onrechte - een dubbele vaststelling: 'dat in Vlaanderen het debat over ongelijkheid vrijwel afwezig is. Empirisch onderzoek daarentegen wordt vrij ijverig beoefend' (Vranken and Henderickx 1991).

Voor dit empirische onderzoek verwijzen de redacteurs naar het onderzoek dat inzake inkomensverdeling, bestaans(on)zekerheid en differentiële opname van sociale voorzieningen gebeurt in het CSB (UA). Bijdragen uit de hoek van het CSB vormden dan ook de hoofdmoot van het boekwerk: Cantillon e.a. (Inkomen, welvaart en armoede in België, 1985-1988), Cantillon (Ongelijkheden in crisisperiode), Meulemans & Marannes (Het vermogen van de Belgische huishoudens in 1988. Enkele verdelingsaspecten). Daarnaast zijn er bijdragen over de ongelijkheid op andere vlakken van de samenleving: 'Sociale ongelijkheid op de arbeidsmarkt: de etnische determinant' van Martens en Denolf en 'Sociale ongelijkheid en gezondheid' van Polus en Louckx,

De eigentijdse (4) titel van dit themanummer 'Over hoger en lager, eender en anders in de samenleving' bevatte evenwel een uitnodiging om over de 'verschillende soorten van verschillen' na te denken. Die worden al opgevoerd in het overzichtsartikel van Lammertyn en Verhoeven (1991, 257-290). De hoofdmoot van hun 'Sociologie en sociale ongelijkheid' bestaat uit een schets van de verschillende theoretische benaderingen (functionalisme, conflict, sociale ruil, relatieve deprivatie) aan de hand van drie vragen. Hoe kan sociale ongelijkheid worden verklaard? Hoe wordt sociale ongelijkheid beoordeeld? Valt (meer) sociale gelijkheid te realiseren? We onderstrepen twee interessante fragmenten. Het eerste betreft Dahrendorfs definitie van sociale

differentiatie, dat zijn 'sociale verschillen qua sociale rollen (...) zonder dat daar een evaluatief onderscheid in geïmpliceerd ligt' (Lammertyn & Verhoeven 1991). Het tweede verwijst naar Parkins inzicht dat uitsluiting 'de belangrijkste vorm van sluiting (is) in alle gestabiliseerde maatschappijen. Deze uitsluiting kan gebeuren via verschillende middelen' (Lammertyn & Verhoeven 1991).

Andere soorten van verschillen komen ook ter sprake in een aantal andere bijdragen: De Decker en Woodward schrijven over 'Vrouwen en mannen: differentiatie en ongelijkheid', Delhaye behandelt 'mode in de laatmoderne consumptiecultuur', De Witte presenteert de resultaten van zijn onderzoek over verschillende opvattingen van arbeiders en bedienden vanuit het perspectief van de verburgerlijkinghypothese en Loots en Marijnissen schetsen de problematiek van sociale differentiatie en ruimtelijke segregatie in de grootstedelijke omgeving.

We stellen twee belangrijke ontwikkelingen vast in deze publicatie, die iets van een paradigmashift suggereren. Ten eerste worden terreinen aangepakt die voorheen buiten het gezichtsveld van de ongelijkheid bleven in Vlaanderen (mode, cultuur en ook wel ruimte). Ten tweede beantwoordden een aantal sociologen onze oproep om te differentiëren inzake het benoemen van maatschappelijke verschillen, althans in de titels van hun bijdragen. Naast sociale ongelijkheid is er sprake van twee extreme vormen van verschillen: differentiatie (de 'zachte' pool) en segregatie (de 'harde' pool).

In verband met armoede wordt evenwel op de traditionele benaderingswijze - via het inkomen - gefocust en de empirische basis daarvoor wordt aangeleverd door de panelonderzoeken anno 1985 en 1988 van het CSB. Zo wordt in de gezamenlijke bijdrage van Cantillon, Deleeck, Meulemans en Van den Bosch (Cantillon, Deleeck et al. 1991) de ontwikkeling van de inkomens- en welvaartsverschillen geschetst, het aantal armen volgens twee armoedelijnen, worden de risicogroepen geïdentificeerd, de dynamiek van de bestaansonzekerheid en de impact van belangrijke 'life events'.

Beide hogervermelde perspectiefverbredingen - naar verscheidenheid van verschillen en naar domeinen - treffen we wel stelselmatig aan in het jaarboek 'Armoede en Sociale Uitsluiting'. Daarin wordt van in de eerste editie (Vranken and Geldof 1992) armoede gedefinieerd als 'een netwerk van sociale uitsluitingen' en wordt, na verloop van tijd (Vranken, Geldof et al. 1997), 'sociale uitsluiting' ingepast in een 'vierspan' van generische concepten (differentiatie, fragmentatie, ongelijkheid en uitsluiting). Er wordt gekozen voor een 'multi-aspectuele' definitie van armoede, waarbij het inkomen slechts één terrein wordt naast arbeid, wonen, onderwijs en vele andere. Vooraleer we evenwel naar het jaarboek als leidraad overschakelen (en van daaruit bekijken wat er voor het TvS 'overbleef'), schetsen we even enkele opmerkelijke feiten uit de omringende wereld en we beperkten ons daarbij tot het armoedeonderzoek in striktere zin.

VORMDE HET TVS EEN GOED KLANKBORD VOOR ONDERZOEK OVER ARMOEDE EN SOCIALE UITSLUITING? EEN SCHETS VAN DE BUITENWERELD

Wanneer we bij het begin willen beginnen, moeten we minstens terug naar het begin van de jaren zeventig, maar toen bestond het TvS nog niet. Wanneer het wél bestaat, dan is onderzoek over armoede al in een tweede fase. Niet alleen heeft Vranken (1977) dan al zijn doctoraat geschreven, over 'Armoede in de welvaartsstaat. Een poging tot historische en structurele plaatsing' - de titel zegt alles -, maar in 'Tussen Droom en Daad' (Deleecq, Berghman et al. 1980) worden net de onderzoeksresultaten van een eerste grootschalige survey door het CSB geanalyseerd (met bijhorend theoretisch raamwerk) en iets later wordt het *Eindrapport van de Commissie aan de Raad betreffende het programma van modelprojecten en studies ter bestrijding van de armoede* gepubliceerd (5) (Europese Commissie 1981). Dit eindrapport was gebaseerd op een aantal empirische onderzoeken (onder andere over persistente armoede) en op nationale rapporten; aan het Belgische werkten P. Janssens en J. Vranken (Janssens and Vranken 1980) mee.

De '135 voorstellen voor een beleid tegen armoede en bestaanonzekerheid' van de K.B.S. (Lampaert 1983) kunnen dan wel niet als een wetenschappelijke publicatie worden beschouwd, maar ze zijn wél ontwikkeld onder toezicht van en door een aantal sociale wetenschappers; ze vormen een reservoir waaruit ruim wordt geput of waaraan regelmatig wordt gerefereerd - onder meer in vrijwel alle partijprogramma's.

Ook de economische crisis en het crisisbeleid doen de belangstelling voor de armoede weer in een stroomversnelling terechtkomen, waarbij de aandacht vooral gaat naar de zogenaamde 'nieuwe' armoede en naar verarmingsprocessen. Met 'nieuwe armoede' wordt bedoeld 'een vorm van armoede die ontstaat en/of toeneemt in tijden van economische recessie. Ze treft bevolkingsgroepen die voor de economische crisis geen armoede kenden, maar die als gevolg van een bepaalde tegenslag, die samenhangt met de economische omstandigheden en het beleid terzake, een armoedesituatie ervaren' (Vandergucht 1986). Als 'nieuwe armen' worden dan meestal aangeduid: alleenstaande vrouwen (met kinderen) die in een onzekere beroepssituatie verkeren, werklozen die verschillende handicaps cumuleren, mensen met een overmaat aan achterstallige betalingen, gezinnen die op één inkomen moeten terugvallen.

Ondanks kritiek uit wetenschappelijke hoek (6), sloeg de term "nieuwe armoede" vrij snel aan. Dit gaf onder meer aanleiding tot het bestellen van onderzoeken over de rechthebbenden op het bestaansminimum in België (Garcia and Vendramin 1987; Lammertyn, De Wit et al. 1987; Lammertyn, Luyten et al. 1987). Het moet dan ook geen verwondering wekken dat binnen deze conjunctuur van wetenschappelijke erkenning en maatschappelijke aanvaarding van de toenemende armoede, de resultaten van een nieuw onderzoek van het Centrum voor Sociaal Beleid (Deleecq et al. 1986) enige deining verwekken. Het aantal armen is volgens dit onderzoek niet gestegen tussen 1982 en 1985; sinds 1976 trad er zelfs een vrij forse daling van 23,6% naar 21% (volgens de 100%-grens) en van 8% naar 6.1% (volgens de 75%-grens) op. Het hele maatschappelijke vertoog over 'nieuwe armoede' komt daarmee op de tocht te staan: de ervaringen die op plaatselijk vlak werden opgedaan (stijging van het aantal

bestaansminimumtrekkers, van het aantal afsluitingen van gas en elektriciteit, van het aantal gevallen van overkreditering) convergeren niet tot betekenisvolle getallen op het vlak van de hele gemeenschap.

SINDS 1992 BRENGT HET JAARBOEK OVER 'ARMOEDE EN SOCIALE UITSLUITING' VERSLAG UIT OVER VELERLEI SOORTEN VAN (EXTREME) ONGELIJKHEID IN VLAANDEREN EN OVER HET DEBAT DAAROVER ...

Na twaalf edities en zonder vooringenomenheid kan ik wel stellen dat de stukken in het jaarboek 'Armoede en Sociale Uitsluiting' enigermate het sociologische en maatschappelijke debat over armoede hebben gestuurd. Via het jaarboek hebben we een definitie van armoede gelanceerd, die bij het begin van de jaren negentig nog niet zo ingeburgerd was als vandaag. De heersende invulling van armoede was dan nog in inkomenstermen, wat voor sociologen natuurlijk een vrij mager beestje is. Het lijkt wat op het houten stokje dat Hansje (de wetenschapper) door de tralies van zijn hok steekt om de boze heks (het beleid) op een dwaalspoor te brengen; als je verder kijkt, hangt daaraan een vette klui van sociologisch onderzoek vast.

Sociologen in Vlaanderen hebben ondertussen die vette klui ontdekt en er hun tanden in gezet. De meest opvallende ontwikkeling is wel de aandacht voor wat we zelf bij het begin van de jaren '90 'de structuren van het dagelijkse leven van de armen' hebben genoemd. Dit vrij ontoegankelijke stuk maatschappelijke werkelijkheid ontdek je enkel door geëigende onderzoeksmethodes, met name door een of andere vorm van kwalitatief onderzoek. Zelf begonnen we er mee, op heel kleine schaal, op het einde van de jaren tachtig (Vranken and Goossens 1989). De lijn werd doorgetrokken via een groot onderzoek naar generatiearmoede in een urbane context (Steenssens & Vranken 1994) en mondde uit in het identificeren van het belang van sociale netwerken (Thys & Vranken 2001). In Leuven deed Kochuyt kwalitatief onderzoek over relatieve deprivatie bij arme gezinnen dat uitmondde in een doctoraat (Kochuyt 1999) en Driessens focuste in Antwerpen op de hulpverleningsrelaties van de armen (Driessens 2003). Deze onderzoeken vormen een welgekomen aanvulling op de virtuele alleenheerschappij van kwantitatief onderzoek, ook en vooral in het armoedeonderzoek. Het is jammer dat, na een tijd van relatieve bloei, onderzoeksmiddelen voor deze veelbelovende aanpak lijken op te drogen.

Om op de al vermelde sociale netwerken terug te komen: voor zover mijn overzicht reikt, zijn de eerste onderzoeken vanuit dit vandaag modieuze paradigma gebeurd over armen. Dat de armen zich 'aan de rafelrand van de samenleving' bevinden, maakt hun leefsituatie nochtans niet tot een uitverkoren terrein voor dit soort van analyse. Uiteindelijk leverde het belangrijke inzichten op over hoe ruimere maatschappelijke structuren de typische vorm en functie van de netwerken van armen bepalen, hoe deze specifieke netwerken de armen veeleer in armoede houden dan hen steun geven om aan de armoede te ontsnappen. Solidariteit stimuleert enkel opwaart-

se sociale mobiliteit wanneer een overschot aan middelen ontstaat, dat niet onmiddellijk moet worden gedeeld met de anderen.

Een zaak is duidelijk geworden: het naast elkaar bestaan van een beschrijvende, een verklarende of interpreterende onderzoekstraditie, van onderzoek dat op grootschalige gegevensverzameling is gebaseerd en onderzoek dat diepte-interviews gebruikt, heeft onze kennis van processen en structuren van armoede en sociale uitsluiting bevorderd. Elke maatschappelijke werkelijkheid is dermate complex dat je er enkel enig zicht op en inzicht in krijgt, wanneer een resem batterijen van zoeklichten in stelling worden gebracht.

Een andere ontwikkeling inzake armoedeonderzoek is dat de té uitsluitende focus op de inkomensdimensie verlaten werd en dat in de plaats daarvan niet alleen meerdere terreinen van het maatschappelijke leven in rekening werden gebracht. Ook werden ze met elkaar en met het ruimere conceptuele raamwerk verbonden en dienden ze als basis voor de ontwikkeling van 'multidimensionele' armoedematen (De Keulenaer 2000; De Keulenaer and Dewilde 2001; Dekkers 2003).

We vermeldden het al: in het jaarboek wordt systematisch over verschillende domeinen gerapporteerd met aandacht voor hun relaties. Armoede is immers een netwerk van sociale uitsluitingen dat zich uitstrekt over meerdere terreinen van het persoonlijk en maatschappelijk leven van betrokkenen. Over een aantal van die terreinen was sociologisch onderzoek ingeburgerd en beschikten we ook over de nodige gegevens, dat is gekoppeld aan inkomen, onderwijsniveau en/of beroep. We vermelden de arbeidsmarkt, het onderwijs, wonen (7). Voor andere terreinen is er pas recent een doorbraak gekomen - zoals inzake sterfterisico en gezondheidstoestand. Nog andere gebieden blijven een woestijn; we denken aan alles wat met recht te maken heeft en ook inzake cultuurparticipatie zitten we vooral met impressies.

Die definitie van armoede heeft overigens tot een andere, belangrijke klemtoonverschuiving geleid. Niet de 'armen' - als individu, huishouden of groep - zijn vanuit dit perspectief voorwerp van onderzoek, maar hun maatschappelijke leefomstandigheden en positie. Dat is sociologisch een relevantere invalshoek (onder meer omdat de relationele dimensie van de samenleving zo wordt geaccentueerd); tevens loopt de onderzoeker minder gevaar van in de valstrik van culpabilisering van de armen te trappen, via het individuele schuld- of ongevalmodel.

Misschien is ook daardoor deze ontwikkeling in de beleidslijnen van onderzoek over armoede ook voor het beleid interessanter geworden. We schrijven wel 'interessanter', daarom niet 'hanteerbaarder'. Dat onderzoekers de complexiteit van een sociaal fenomeen trachten te begrijpen en uit te leggen, wordt hen vandaag veeleer kwalijk genomen; daar passen geen eenvoudige oplossingen voor. Wat goed is voor dé mensen - overigens een virtuele categorie - is dat niet noodzakelijk voor de armen; dat weten we ondertussen al lang. Opmerkelijk is dat het armoedebeleid zélf ondertussen voorwerp van sociologisch onderzoek wordt (zie onder meer Dierckx & De Boyser 2002), of hoe sociologen hun eigen onderzoeksterrein mee construeren...

Als er iets is wat we tot voor kort erg hebben gemist in het onderzoek over armoede en sociale uitsluiting, is dat de aansluiting bij de klassieke sociologische leerstukken.

Ik bedoel daarmee alles wat te maken heeft met sociale stratificatieanalyse, met culturele analyse (inbegrepen het socialisatieprocessen). Niet dat de Vlaamse sociologen daarvoor geen aandacht hadden (zie bijvoorbeeld het themanummer van het TvS over 'sociale klassen'), maar de 'onderkant', de 'rafelrand' van de samenleving werd daarbij meestal uit het oog verloren.

Nochtans zijn de vragen die vanuit deze leerstukken kunnen worden gesteld, cruciaal voor een beter begrip van de armoede en van de positie van de armen in onze samenleving. Vormen de armen een eigensoortig onderdeel van de sociale stratificatie, kan je ze in termen van een sociale klasse of een sociale laag positioneren? Hoe zit het met de mobiliteit van de armen - en dan hebben we het niet over de vaststelling dat mensen van boven de armoedegrens naar beneden de armoedegrens verhuizen en vice versa, maar ook en vooral de wegen die daartoe worden bewandeld en de factoren die het hele mobiliteitsproces in gang zetten. Verlopen de socialisatieprocessen bij de armen op een andere manier dan bij de niet-armen? Hoe zit het met politiekwetenschappelijke analyses in termen van machtsverwerving? Gelukkig zijn er ook op dit terrein hoopvolle perspectieven. Er worden doctoraten voorbereid over mobiliteit in en uit de armoede en de factoren die daartoe verantwoordelijk zijn - bijvoorbeeld in termen van 'life events' (Dewilde & Levecque 2002).

Al schrijvende stel ik vast dat het onbegonnen werk is om in het bestek van een essay recht te doen aan zelfs maar de belangrijkste momenten en ontwikkelingen in het sociologisch armoedeonderzoek; hoe verder ik vorder, hoe duidelijker de lacunes voor mij opdoemen. Wat bijvoorbeeld met de belangrijke onderzoekslijn over sociale uitsluiting en armoede in een urbane context (Kesteloot e.a. 1996; Meert & Kesteloot 1998; De Decker 2001). Een spookbeeld. Keren we dus maar terug naar de overzichtelijkheid van het TvS.

ONDERTUSSEN IN HET TIJDSCHRIFT VOOR SOCIOLOGIE

Onderzoekers over sociale ongelijkheid, uitsluiting en armoede hebben - gelukkig maar - hun producten ook nog aangeboden aan het TvS tijdens het bestaan van het jaarboek. Eerst vermelden we twee themanummers die belangrijke stukken aanbren- gen voor het theoretisch raamwerk van de fenomenen die ons hier gaande houden. In 1997 werd aandacht besteed aan 'sociale klasse', in 1999 aan 'sociaal kapitaal'.

Welke zijn de meest opmerkelijke (8) stukken die we lezen? In 1998 brengt Tan (1998) nog een vrij klassiek overzicht van gegevens over blijvende ongelijkheden in het onderwijs. Twee jaar later besteden Jacobs en Swyngedouw (2000) aandacht aan de ruimtelijke dimensie van achterstelling, via een aangepaste versie van (de selectie- criteria voor) 'achtergestelde buurten' die Kesteloot hanteerde. Manssens (2000) besprak in datzelfde jaar de verschillende invullingen van de 'Nieuwe Sociale Kwestie', waaronder die van de marginalisering van de laaggeschoolden en van de dualise-

ring tussen werkenden en uitkeringsgerechtigden voor ons relevant zijn. Dekkers (2003), tenslotte, doet een multidimensionele meting van armoede in België.

Misschien vormt het stuk van Dekkers wel een waardig sluitstuk voor dit essay, dat vanzelfsprekend een stuk pro domo is. Zelf ijverden we sinds het begin van ons studiewerk over armoede voor het vervangen van de inkomensdefinitie van armoede door een multi-aspectuele (of multidimensionele) maat van armoede, omdat we zo beter greep krijgen op de eigenheid van deze maatschappelijke toestand. De ontwikkeling en de toepassing van een multidimensionele armoedemaat is daarvan het tastbare resultaat. Dat deze benadering 1) een plaats vindt in het Tijdschrift voor Sociologie, en 2) en daarbij vertrekt van 'onze' definitie van armoede - dat doet deugd. Ook in de sociologie is inburgering een proces dat enige tijd in beslag neemt.

VOETNOTEN

- (1) Vanaf het begin wil ik me verontschuldigen dat in dit stuk de eigen werkzaamheden en die van mijn onderzoeksgroep OASeS nogal veel opduiken. Vlaanderen is klein en je bezet er vrij gemakkelijk een onderzoeksterrein.
- (2) Voor complementaire overzichten verwijs ik graag naar Cantillon, B., M. Andries, et al. 1996 en Levecque 1999.
- (3) Ondertussen duikt ongelijkheid natuurlijk wel op in een aantal bijdragen. We vermelden ter illustratie de bijdrage van Van Eyken (1988).
- (4) 'Ouderen' onder ons herkennen hierin ongetwijfeld de titel van een zéér populair TV-programma.
- (5) De eindredactie bestond uit B. Abel-Smith, J.C. Brown, X. Greffe, R. Hauser, G. Schaber en J. Vranken.
- (6) Zo wordt de term door Berghman (1987) als modieus veroordeeld omdat hij verhult dat het regeringsbeleid uiteindelijk niet méér doet dan een groeiend aantal mensen op weg naar 'structurele' armoede zetten.
- (7) Alhoewel, zie Dewilde & De Keulenaer 2002, Dewilde & De Keulenaer 2003.
- (8) Wat geen mindere waardering inhoudt van de andere bijdragen over deze thema's. Van de Ven (1996) overloopt het contemporaine thuisloosheidsonderzoek in de V.S.; Hermans, Van Hamme en Lammertyn (1999) hebben het wel over 'Sociale activering in Vlaamse OCMWs', maar gebruiken dit als een case voor een onderzoek naar 'street level bureaucracy'; Scheerder e.a (2001) brengt enkele feiten aan over de sociale ongelijkheid aan de sportdeelname.

BIBLIOGRAFIE

- Berghman, J. (1987), *New Poverty in Belgium. Report for the European Commission*. Tilburg.
- Cantillon, B. (1985), Tweeverdieners, inkomensverdeling en bestaanszekerheid, *Tijdschrift voor Sociologie*, 6 (extra editie sociologencongres), 87-106.
- Cantillon, B., M. Andries, et al. (1996), Twintig jaar armoede en beleid inzake armoedebestrijding, *Economisch en Sociaal Tijdschrift*, 1, 5-36.
- Cantillon, B., H. Deleeck, et al. (1991), Inkomen, welvaart en armoede in België, 1985-1988, *Tijdschrift voor Sociologie*, 12(3-4), 293-338.
- De Decker, P. (2001), Een 'kleine' geografie van het bestaansminimum, pp. 105-120 in J. Vranken, D. Geldof, G. Van Menxel & J. Van Ouytsel, *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 2001*. Leuven/Leusden: Acco.
- De Keulenaer, F. (2000), De ontwikkeling van een meervoudige armoede-index, pp. 103-113 in J. Vranken, D. Geldof, G. Van Menxel & J. Van Ouytsel, *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 2000*. Leuven/Leusden: Acco.
- De Keulenaer, F. & C. Dewilde (2001), Op weg naar een multi-aspectuele armoede-maat, pp. 135-149 in J. Vranken, D. Geldof, G. Van Menxel & J. Van Ouytsel, *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 2001*. Leuven/Leusden: Acco.
- Dekkers, G.J.M. (2003), Multidimensionele armoede in België, *Tijdschrift voor Sociologie*, 24(1), 63-94.
- Deleeck, H. (1980), Elementen voor de sociologische ontleding van de sociale zekerheid, *Tijdschrift voor Sociologie*, 1(2), 17-30.
- Deleeck, H., J. Berghman, et al. (1980), *De sociale zekerheid tussen droom en daad. Theorie, onderzoek, beleid*. Deventer/Antwerpen: Van Loghum-Slaterus.
- Dewilde, C. & F. De Keulenaer (2002), Huisvesting: de 'vergeten' dimensie van armoede, *Ruimte & Planning*, 22(2), 99-115.
- Dewilde, C. & F. De Keulenaer (2003), Housing and Poverty: the 'Missing Link', *European Journal of Housing Policy*, 3(2), 127-153.
- Dewilde, C. & K. Levecque (2002), De mobiliteit in en uit armoede: 'Wie is arm en voor hoe lang?'
- Dierckx, D. & K. De Boyser (2002), Het Vlaamse armoedebeleid: vorderingen of status quo?, pp. 247-262 in J. Vranken, K. De Boyser, D. Geldof & G. Van Menxel, *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 2002*. Leuven/Leusden: Acco.
- Driessens, K. (2003), *Armoede en hulpverlening. Omgaan met isolement en afhankelijkheid*. Gent: Academia Press.
- Europese Commissie (1981), *Eindrapport van de Commissie aan de Raad betreffende het programma van modelprojecten en studies ter bestrijding van de armoede*. Brussel: Commissie van de Europese Gemeenschappen.
- Garcia, A. & P. Vendramin (1987), *Profil socio-economique des ayants droit au minimum*. Louvain-la-neuve: UCL.
- Hermans, K., E. Van Hamme & F. Lammertyn (1999), Sociale activering in Vlaamse OCMW's: een empirische toetsing, *Tijdschrift voor Sociologie*, 20(2), 149-174.

- Hoefnagels, H. (1980), De problematiek van het gelijkheidsstreven, *Tijdschrift voor Sociologie*, 1(1), 21-32.
- Jacobs, D. & M. Swyngedouw (2000), Een nieuwe blik op achtergestelde buurten in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, *Tijdschrift voor Sociologie*, 21(3), 197-227.
- Janssens, P. & J. Vranken (1980), *Armoede in België*. Antwerpen: UFSIA.
- Kesteloot, C. e.a. (1996), *De geografische dimensie van de dualisering in de maatschappij. Overlevingsstrategieën in twee Brusselse wijken*. Brussel: FDWTC.
- Kochuyt, T. (1999), *Over een ondercultuur. Een cultuursociologische studie naar de relatieve deprivatie van arme gezinnen*. Leuven: K.U.Leuven.
- Kruithof, C. L. (1985), Marginaliteit, een interactievorm. Een theoretische kanttekening, *Tijdschrift voor Sociologie*, 6(4), 383-390.
- Lammertyn, F., H. De Wit, et al. (1987), *Het bestaansminimum in België: situering rechthebbenden in het armoedeonderzoek. Loglineaire analyse van de kenmerken van deze populatie en onderzoek naar de ruimtelijke differentiatie ervan*. Leuven: K.U.Leuven.
- Lammertyn, F., D. Luyten, et al. (1987), *De rechthebbenden op het bestaansminimum in België. Doorlichting populatie 1976, 1981 en 1986*. Leuven: K.U.Leuven.
- Lammertyn, F. & J. Verhoeven (1991), Sociologie en sociale ongelijkheid. Een overzicht, *Tijdschrift voor Sociologie*, 12(3-4), 257-290.
- Lampaert, F. (1983), *Voorstellen voor een beleid tegen armoede en bestaansonzekerheid in België*. Brussel: Koning Boudewijnstichting.
- Levecque, K. (1999), Het onderzoek naar armoede en sociale uitsluiting onderzocht, pp. 43-63 in J. Vranken, D. Geldof & G. Van Menxel, *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 1999*. Leuven/Amersfoort: Acco.
- Manssens, J. (2000), De nieuwe sociale kwestie gewikt en gewogen. Een kritische analyse van een academisch begrip, *Tijdschrift voor Sociologie*, 21(2), 159-179.
- Meert, H. & C. Kesteloot (1998), Lokale welvaartsregimes en economische integratie in achtergestelde stedelijke buurten: lessen voor het beleid, pp. 287-303 in J. Vranken, D. Geldof & G. Van Menxel, *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 1998*. Leuven/Amersfoort: Acco.
- Scheerder, J., B. Van Reusel, M. Taks & R. Renson (2001), Is de actieve sportbeoefening in Vlaandere gedemocratiseerd? Over de sociale gelaagdheid van de sportdeelname gedurende de periode 1969-1999, *Tijdschrift voor Sociologie*, 22(4), 383-418.
- Steenkens, K. & J. Vranken (1994), *Naar het middelpunt van de armoede? Een onderzoek naar de structuren van het dagelijks leven van generatie-armen in een urbane omgeving (1990-1992)*. Antwerpen: UFSIA.
- Thys, R. & J. Vranken (2001), *Van kansarme jongeren naar arme netwerken. Relatieve micromechanismen van sociale uitsluiting*. Antwerpen: UFSIA - OASeS.
- Vandergucht, G. (1986), Is 'nieuwe' armoede wel zo nieuw? Een kritische vraagstelling naar de inhoudswaarde van het aspect 'nieuw' in het begrip 'nieuwe armoede', *Tijdschrift voor Sociale Wetenschappen*, 2, 101-122.
- Van De Ven, I. (1996), Thuisloosheid of dakloosheid? Is er wat aan de hand? Amerikaanse aanzetten voor een sociologische analyse van thuisloosheid, *Tijdschrift voor Sociologie*, 17(3), 335-364.

- Vranken, J. (1987), De kinderen van de rekening. Armoede in België, een vervolghet verhaal (Dossier Armoede), *De Nieuwe Maand*, 30(1), 16-21.
- Vranken, J., K. De Booser, et al. (2001), Repliek (antwoord op 'Naar een breed armoedebegrip?'), *Tijdschrift voor Sociologie*, 22(3), 305-309.
- Vranken, J., P. De Decker, et al. (2003), *Social Inclusion, Urban Governance and Sustainability. Towards a Conceptual Framework*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.
- Vranken, J. & D. Geldof (1992), *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 1991*. Leuven/Amersfoort: Acco.
- Vranken, J., D. Geldof, et al. (Eds.) (1997), *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 1997*. Leuven/Amersfoort: Acco.
- Vranken, J. & L. Goossens (1989), *Hulpverlening en de structuren van het dagelijkse leven van de armen. Een sociologisch onderzoek naar culturele en institutionele drempels in de hulpverlening*. Antwerpen: UFSIA.
- Vranken, J. & E. Henderickx (1991), Over hoger en lager, eenders en anders in de samenleving, *Tijdschrift voor Sociologie*, 12(3 & 4), 243-253.